

DOI: <https://doi.org/10.15407/bv2022.02.046>

УДК 027.54(477-25)НБУВ:[61-021.321](051)»1920/1930»

Олена Косенко,

<https://orcid.org/0000-0002-7768-4733>,

молодша наукова співробітниця,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

просп. Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: kosenko@nbuv.gov.ua

Вітчизняна медична періодика 1920–1930-х років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Мета статті – привернути увагу читачів до унікальної колекції медичних журналів, з'ясувати стан бібліотечно-бібліографічного опрацювання цього ресурсу. **Методологія.** Задля виконання поставленої мети використано методи аналізу і синтезу, описовий, контент-аналізу та історичний. **Наукова новизна.** У статті розглянуті особливості виникнення, розвитку, завдання та функціонування низки українських медичних видань. Це – «Киевский медсанработник», «Київський медичний журнал», «Український медичний архів», «Праці Всеукраїнського інституту експериментальної медицини імені І. І. Мечникова». Здійснено аналіз вказаних часописів за змістом, кількісною характеристикою, мовою, тематичним спрямуванням, місцем видання, періодичністю тощо. У **висновках** констатується, що українські медичні видання були для спеціалістів-медиків, вчених зручним майданчиком оприлюднення результатів своїх наукових досліджень з різних галузей медицини, незамінним джерелом вивчення історії української медицини. Вони зробили ваговий внесок у розповсюдження та популяризацію медичного знання серед широких верств населення країни. Наголошується на необхідності ретельного бібліотечно-бібліографічного опрацювання означеного ресурсу.

К л ю ч о в і с л о в а: історія української медичної преси, медичні журнали 1920–1930-х років, атрибутування медичної періодики, фонди періодичних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Актуальність. Перша половина ХХ ст. була насичена подіями соціального, культурного, політичного характеру, і зрозуміло, що все це не могло не вплинути на стан науки у суспільстві. В означений період в Україні спостерігалися значне зростання інтересу населення до знань, активізація дослідницьких зусиль науковців, стрімкий розвиток різних галузей науки. Як наслідок, виникало багато нових періодичних видань з хімії, фізики, біології, природознавства, сільського господарства, юриспруденції, а також і з медичної тематики. 1920–1930-ті роки, як відзначав видатний дослідник історії медицини В. Плющ, це – найблискучіший період розвитку української медичної преси [12].

Вітчизняні медичні журнали були вкрай необхідними як для медичної спільноти, так і для пересічних громадян Української Республіки. Раніше українські лікарі друкувалися переважно у профільних російськомовних газетах та жур-

налах. Даною публікацією ми прагнемо привернути увагу саме до українських медичних періодичних видань, довести їх значущість, унікальність, наукову цінність не тільки для історії, а й для сьогодення, розкрити їх роль як важливого історичного джерела атрибутування даного різновиду друкованої продукції.

Аналіз попередніх досліджень. Медична періодика перебуває у полі зору значного кола українських науковців. Безперечно, вагомий внесок у висвітлення медичної тематики у періодичних виданнях зробив відомий фахівець з історії медицини В. Плющ. Він наголошує на значущості української медичної преси 1920–1930-х років, яка виступає важливим історичним джерелом дослідження наукових досягнень у різних галузях медичної науки, свідченням розвитку соціальної медицини у революційні часи та у період українізації [12]. Окремі аспекти соціально-медичної тематики та гігієни висвітлюють М. М. Левіт, М. П. Мультиановський [10], О. М. Ціборовський [21; 22] та ін. У працях І. Д. Хороша [20] йдеться про розвиток санітарної справи в умовах земської медицини на теренах України, внесок санітарних лікарів у формування наукових основ гігієни, розкривається їхня участь у розбудові охорони здоров'я у радянській Україні. І. Ю. Робака і Г. Л. Демочко досліджують відомий науковий журнал «Профилактическая медицина», який виходив більше десяти років і був рупором профілактичної медицини в УРСР [13]. В. А. Садівничий вивчає україномовні спеціалізовані медичні видання Наддніпрянської України [15; 16]. Досить повний і об'єктивний аналіз періодичних видань щодо поширення ними соціально-медичних ідей в Україні представлено у публікаціях Н. І. Коцур [7; 8].

Водночас ми не маємо досліджень з питань бібліографічного опрацювання медичної періодики означеного історичного періоду, вона ще не ставала предметом розгорнутого джерелознавчого аналізу.

Мета публікації – привернути увагу до унікальної колекції українських періодичних медичних видань 1920–1930-х років, які видані в Україні і зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, а саме: «Київський медсанработник», «Київський медичний журнал», «Український медичний архів», «Праці Всеукраїнського інституту експериментальної медицини імені І. І. Мечникова», та з'ясувати стан бібліографічного опрацювання цього ресурсу.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок стрімкого розвитку медицини у 1920-х роках (виникають нові клінічні дисципліни – хірургія, терапія, офтальмологія, стоматологія, акушерство, педіатрія, рентгенологія і т. п.; активізується вивчення професійних захворювань, засновується профілактична медицина, основні завдання якої спрямовуються на попередження соціальних та інфекційних захворювань, на формування здорового способу життя) в Україні значно зростає, порівняно з дореволюційним періодом, кількість наукових, науково-популярних медичних журналів, у т.ч. україномовних. Зокрема, це орган НКОЗ та Української вченої медичної ради «Профілактична медицина» (Харків, Київ 1922–1937); «Український медичний архів» (1927); видання Одеського державного медичного інституту і наукової асоціації лікарів «Южный медицинский журнал» (Одеса, 1926–1927), «Одесский медицинский журнал» (Одеса, 1927–1930; щомі-

сячні популярні журнали «Общее дело» (Київ, 1923), «Шлях до здоров'я» (Київ, 1925–1941), «Київський медичний журнал» (Київ, 1922, 1928–1930), «Дніпропетровський медичний журнал» (1929) та ін. Більшість із них були багатопрофільними і приділяли увагу питанням народного здоров'я та суспільної медицини, продовжуючи і розвиваючи традиції прогресивної медичної преси минулих років. Вони висвітлювали оригінальні погляди фахівців стосовно української та зарубіжної медицини, розвитку вже відомих та перспектив виникнення нових клінічних дисциплін. Але при детальному аналізі цих видань з'ясовувалось, що більша частина з них виходила лише впродовж одного–трьох років, а потім зникла. За такий короткий термін читачі не тільки не мали змоги запам'ятати, звикнути до видання, а й просто з ним ознайомитись.

У статті аналізом охоплені лише деякі медичні журнали, які виходили у 1920-х роках в Україні, зберігаються в фондах НБУВ та пройшли повну звірку фонду *de visu*. Історичне, наукове значення таких спеціалізованих періодичних видань, якими були «Київський медичний журнал», «Киевский медсанработник», «Український медичний архів», важко переоцінити. Згадані часописи у багатьох випадках є незамінним джерелом дослідження історії української медицини, адже без отримання та обробки даних медичної преси – ми не можемо знати, як жили люди у певний відрізок часу (умови побуту, що впливають на стан здоров'я), які мали проблеми зі здоров'ям (рівень захворюваності, поширення тих чи інших хвороб), яким чином вони вирішувалися (чи функціонували лікарні, поліклініки, фельдшерські пункти і в якій кількості), який був стан самопочуття певної групи населення (вікова, професійна група) тощо. Без ретельного студіювання медичної періодики відповісти на всі ці питання неможливо.

З перемогою Жовтневої революції 1917 р. більшовики проголосили курс на соціалістичну перебудову суспільства, докорінно реорганізувалася і система охорони здоров'я. У радянській Україні розбудовою охорони здоров'я опікувався Народний комісаріат охорони здоров'я, утворений у складі Тимчасового робітничо-селянського уряду 2 лютого 1919 р. В УСРР система охорони здоров'я формувалася за зразком радянської Росії, в її основу було покладено принципи, які обґрунтував М. О. Семашко. Він пропонував запровадити єдині принципи централізації системи охорони здоров'я; її доступності та безкоштовності для всіх громадян; єдності профілактики й лікування. Академік наголошував на тому, що необхідно підвищувати якість охорони здоров'я, боротися з соціальними хворобами та усувати їхні причини, першочергово охороняти дитинство та материнство, активно залучати суспільство до охорони здоров'я.

Реалізація планів наркома з піднесення рівня медичного обслуговування населення, загального поліпшення епідемічної ситуації на початку 20-х років ХХ ст. гальмувалася не тільки через складне соціально-економічне становище в країні, а й відсутність кваліфікованих кадрів. Саме цими питаннями опікувався новостворений журнал «Киевский медсанработник»¹. На жаль, у фондах НБУВ він

¹ Киевский медсанработник: журнал / Правление Киев. Губотдела Профсоюза «Всемирный медсантруд». Киев, 1922.

представлений лише одним примірником (№ 1 за 1922 р.). Фундатором цього часопису виступило Київське правління Губвідділу профспілки «Всемедиксантруд» у 1922 р. Виходив друком у Києві. Видавався Органом Київського Губвідділу Всеросійської профспілкової спілки медичних та санітарних працівників («Всемедиксантруд»). Редактор видання – А. Альтман. Журнал спрямовувався на певну читацьку аудиторію – фахівців середньої медичної ланки.

На обкладинці розміщено назву, зміст та вихідні дані журналу. Назва, зміст, сам текст подавався російською мовою. Залучення медиків Києва та округів до членства в профспілці, до відстоювання своїх професійних інтересів було головним завданням видання. Автори публікацій розповідали про Київський союз «Всемедиксантруд», його завдання, плани, про злободенні життєві проблеми колективів медичних закладів. Журнал постійно висвітлював питання підготовки та перепідготовки медичного персоналу: лікарів, фельдшерів, акушерок.

Основу номера № 1 журналу, який побачив світ у листопаді 1922 р., становили матеріали про офіційний захід, який проходив у Києві і був присвячений 4-му Губернському з'їзду Всеросійської профспілки працівників охорони здоров'я «Всемедиксантруд», заснованій у 1919 р. на I Всеукраїнському з'їзді медпрацівників. Журнал відкривається статтею А. Альтмана (голови Союзу) «Наши горизонты в профработе», де він вказує на важливу роль Союзу «Всемедиксантруд», наголошує на покращенні умов праці представників медико-санітарної справи [1]. Автором також порушувалися питання організаційної та культурної діяльності Союзу. В першу чергу, пропонувалося звернути увагу на клубну справу, «щоб клуб не здавався нудним, для цього потрібне поліпшення матеріального становища членів Союзу».

У розділі журналу «Наша дискусія» велика увага приділялася роботі фонду взаємодопомоги Союзу, питанням вербування учасників та збирання внесків до фонду. Отож, часопис дбав про покращення умов життя і праці медичних працівників.

Зміст видання редакція намагалася формувати з оригінальних статей, присвячених різним аспектам діяльності лікарень Києва та округів. Подавалися новини з усіх куточків України, належна увага приділялася медичним зібранням, кореспонденціям з провінційних містечок тощо.

Головні зусилля нової влади в Україні були спрямовані на підвищення якості медичної допомоги, на проведення оздоровчої та освітньої діяльності серед населення. Особливого значення у цей час набуває боротьба з інфекціями, адже такі захворювання як туберкульоз, тиф, дифтерія, віспа значно перевищували епідемічний поріг. Наукові дослідження, особливо фундаментальні, стають вкрай важливими, адже саме вони давали змогу краще зрозуміти, як функціонує організм людини і що призводить до хвороб. Україна приступила до втілення в життя чергового «семашківського» проекту. І природно, відчувалася потреба в нових, спе-

ціалізованих, наукових медичних виданнях. З огляду на це, не можна обійти увагою «Киевский медицинский журнал»², який виходив упродовж 1922–[1925] рр. Перший його номер надійшов до читачів у квітні 1922 р. Видавець – Київське наукове медичне товариство, яке покликане було об'єднати зусилля лікарів-практиків, науковців щодо поліпшення лікування найнебезпечніших хвороб і не допустити їх поширення. Друкувався журнал у Києві, у видавництві підвідділу медичної та санітарної освіти Губвідздрав. Виходив щомісячно. Через хронічне безгрошів'я редакція неодноразово зверталася до громадських організацій, фізичних осіб про фінансову допомогу. У 1922 р. Губвід-

здрав навіть видав розпорядження про припинення виходу журналу. З великими труднощами редакції вдалося знайти кошти для подальшого існування та отримати дозвіл на відновлення видання. Назва і зміст журналу подавалися російською мовою, а в кінці номера зміст – англійською. Обкладинка часопису, як правило, виконувалася у строго академічному стилі. Типовим варіантом оформлення було розміщення на титульній сторінці назви, змісту та інших вихідних даних видання.

До редакційної колегії входили київські корифеї медицини, а також видатні вчені-медики з Москви, Харкова, Катеринослава. Відповідальними редакторами журналу працювали: професори М. Д. Стражеско, О. А. Кронтовський, лікарі Б. І. Клейн, С. А. Бахмутська. Секретарями – лікарі В. Т. Рафальський, Б. М. Колдаєв.

Основу кожного номера становили матеріали з актуальних питань теоретичної, клінічної та суспільної медицини. Серед авторів – переважно відомі професори, доктори наук, наприклад, український терапевт М. Д. Стражеско (1876–1952). В одному з номерів журналу за 1922 р. була розміщена його стаття, в якій вчений розглядає випадки захворювання жовчного міхура, вперше детально описує клінічну діагностику жовчного міхура, доводить необхідність розширення показників до операції при гострому нападі жовчних коліків [17].

Активно співпрацював з «Киевским медицинским журналом» видатний український лікар, доктор медичних наук, професор О. А. Кронтовський (1885–1933). Він разом із лікарем-практиком І. В. Гахом на сторінках часопису порушував питання про активізацію вивчення висипного тифу, його патогенів. Вчені щедро ділилися результатами більш ніж десятирічної роботи в цій галузі [9]. Як відомо, О. А. Кронтовський один із перших отримав культуру збудника епідемічного висипного тифу в культурах клітин ссавців. Тематику вивчення висипного тифу на сторінках «Киевского медицинского журнала» активно висвітлював В. В. Селюцький, який описував душевні захворювання на ґрунті висипного тифу, а також професор М. М. Губергріц, котрий спостерігав за клінічними наслідками при висипному тифі і описував зміни судинної системи при ньому. Багато ува-

² Киевский медицинский журнал: журн. теорет., клинич. и обществ. медицины / Орган Киев. науч. мед. обществ. Киев : Изд-во Подотдела мед. и сан. просвещ. Губотздрави, 1922–[1925].

ги вчений приділяв лікуванню та профілактиці висипного тифу. На той час ця хвороба була найбільш поширеною і найбільш небезпечною. В умовах масових скупчень людей, антисанітарії, відсутності належної медичної допомоги, вона вражала майже всіх.

Важливим позитивом журналу було те, що він постійно інформував свого читача про досягнення медичної науки за кордоном. Досить часто у статтях порівнювалися вітчизняні показники захворюваності з показниками Франції, Англії, Німеччини за окремими параметрами. Також постійно друкувалися огляди медичних конференцій, у т. ч. міжнародних, з'їздів, звіти наукових товариств, реферати та рецензії, інформація про новинки медичної апаратури, листи до редакції тощо. І все-таки, через брак коштів журнал припинив свою діяльність у [1925 р.].

Після деякої перерви завдяки зусиллям Київського єдиного науково-медичного товариства та Київської окружної інспектури охорони здоров'я часопис відновлюється. З 1928-го по 1930 р. він виходить українською мовою, як «Київський медичний журнал»³. Його завдання – задовольняти науково-практичні потреби лікарського загалу щодо галузевих медичних знань, сприяти медико-санітарному будівництву, відстоювати інтереси медиків. Кваліфіковані автори ділилися з читачами своїм багатим досвідом, висвітлювали досягнення своїх клінік, відділів, лабораторій.

Назва та зміст журналу подавалися українською мовою, а з 1930 р. – українською і німецькою. Статті друкувалися російською й українською мовами. Обкладинки не мали оздоб. Типовий варіант оформлення – розміщення на порожній сторінці назви та інших вихідних даних видання. Хоча на той час у наукових виданнях ілюстрації були винятковим явищем, редакція журналу розміщувала їх досить часто. Це були зображення хворих, збільшення з-під мікроскопу, малюнки внутрішніх органів або частин тіла людини, медичної апаратури. Але згодом ілюстраційні матеріали подавалися лише у вигляді фотографій. Обсяг журналу становив 8–10 друківаних аркушів (128 стор.), виходив 1 раз на 2 місяці. Інколи редакція під однією обкладинкою збирала по 2 номери.

Редакційна колегія україномовного журналу змінилася. До неї входили: М. Д. Шрайбер (відповідальний редактор), професори С. С. Каган, Ф. Г. Яновський, П. О. Кучеренко, М. П. Нещадименко, Є. Г. Черняхівський, К. Г. Меншович, С. Є. Советов (відповідальний секретар). Оскільки журнал швидко набував популярності, його редколегія постійно поповнювалася спеціалістами з нових галузей. У 1929 р. до складу редакційної колегії ввійшли професори О. П. Кривов, М. А. Левитський, М. Д. Стражеско, а посаду відповідального секретаря обійняв Б. Ю. Коген. Кожний із членів редколегії редагував певний відділ чи підвідділ журналу. Деякі рубрики часопису вели відомі в країні вчені-організатори охорони здоров'я.

У структурі журналу було визначено 6 основних відділів: 1) теоретична медицина (з рубриками: морфологія, загальна патологія та фізіологія, мікробіоло-

³ Київський медичний журнал / Київ. єдине мед. т-во ; Київ. інспектура охорони здоров'я. Київ : Вид-во Київ. інспектури охорони здоров'я та Київ. єдиного мед. т-ва, 1928–1930.

гія та епідеміологія, експериментальна гігієна та гігієна праці, фармакологія та фармація); 2) клінічна медицина (з рубриками: внутрішні хвороби, хірургія, ортопедія, урологія, акушерство і гінекологія, психіатрія та нервові хвороби, педіатрія, венерологія та дерматологія, хвороби вуха, горла та носа, офтальмологія, одонтологія, рентгенологія, професійні хвороби); 3) соціальна гігієна (з рубриками: медично-санітарна статистика, охорона материнства та дитинства, охорона здоров'я дитинства та юнацтва, соціальне законодавство та соціальне страхування, організація та діяльність органів охорони здоров'я); 4) відділ з практики; 5) життя та побут медпрацівників; 6) бібліографія та хроніка. З розвитком медичної науки і практики охорони здоров'я змінювались і назви відділів. Така трансформація відбулась зокрема у 1929 р., саме тоді з'явився новий відділ: огляди, рецензії, реферати.

Провідне місце в журналі посідали наукові статті, які присвячувались актуальним медичним проблемам, розглядалися питання організації охорони здоров'я: санітарне оздоровлення Києва, охорона материнства і дитинства, громадська медицина, профілактичні заходи тощо. Також друкувалися науково-популярні матеріали, порушувалися питання профілактики та лікування хвороб, загальної та соціальної гігієни, розміщувалися різні звіти, інформаційні повідомлення. Авторами наукових статей виступали відомі науковці того часу, які зробили вагомий внесок у розвиток теоретичної та практичної медицини. Антисанітарні умови праці, незахищеність на небезпечних виробництвах були причинами високого рівня професійної захворюваності серед робітників. Особливо був поширений серед зайнятого населення ревматизм. У статтях М. Д. Стражеско «Проблема ревматизму» [18], Ф. А. Удінцова «Основні принципи лікування хронічного ревматизму» [19] та інших аналізувались причини виникнення ревматизму, вказувались шляхи, якими повинна спрямоватись робота всіх установ, клінік, лікарень щодо подолання цієї підступної хвороби. Грунтовні статті на цю тему й досі зберігають свою актуальність, викликають підвищений інтерес у фахівців.

У журналі часто публікувався медик-рентгенолог, професор Ф. П. Богатирчук (1892–1984), знаний спеціаліст з питань рентгенографії кісток та суглобів. У своїх публікаціях він висвітлював досягнення медичної рентгенології у 1920-х роках, наполягав на упровадженні у медичну практику рентгенологічного діагнозу [3; 4]. Хірург-онколог, професор Г. Б. Биховський (1861–1936) свої наукові статті присвячував ранній діагностиці та лікуванню злоякісних пухлин. Він також активно виступав за упровадження у медичну практику методів рентгенографії [2], за організацію в медичних установах спеціалізованих рентгенівських кабінетів. На жаль, інновації відомого вченого досить часто викликали критику, у т. ч. і на сторінках журналу, гасилися консерватизмом медичної спільноти.

Значне місце у виданні посідають замітки, кореспонденції з місць, реферативні огляди (здебільшого зарубіжних видань), рецензії, бібліографії, звіти. Одним з найбільших, хоча і найменш впорядкованим, є розділ «Хроніка». Він містить інформацію найрізноманітнішого характеру і ступеня значущості, багато пові-

домлень з усіх куточків України та закордону. В інформаційному відділі завжди відводилося місце для реклами медичних видань.

Окремо варто сказати про спарений номер журналу 1–2 за 1929 р. Він відкривається зверненням до читачів, в якому викладено засади редакційної політики, окреслюються завдання часопису на найближчу перспективу. Цей випуск «Київського медичного журналу» був присвячений 10-річчю радянської медицини. У більшості його публікацій йшлося про досягнення клінічної медицини за 10 років, участь громадських організацій у вирішенні питань охорони здоров'я, про хід медично-санітарного будівництва на Київщині. Визначались головні напрями боротьби з інфекційними захворюваннями, розвитку лікувально-профілактичної мережі на селі, формування санітарного апарату тощо.

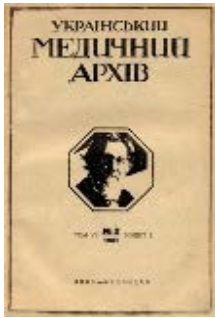
Розуміючи, що в тогочасних політико-економічних умовах видавати періодичку стає дедалі складніше, редакція «Київського медичного журналу» у 1931 р. запропонувала колегам з «Українських медичних вістей» об'єднатися в один спільний журнал. Новостворений двотижневий часопис ще тривалий час роз'яснював та втілював у життя медико-санітарні реформи, відстоював інтереси медичної спільноти.

На особливу увагу заслуговує часопис «Український медичний архів»⁴ (УМА), який виходив протягом 6 років (1927–1932) у Харкові, у видавництві «Наукова думка». Журнал був друкованим органом наукових установ Медичної секції Харківського наукового товариства (ХНТ), Інституту експериментальної медицини та біології ім. І. Мечникова, Науково-дослідної установи Українського головного управління науковими установами при Народному комісаріаті освіти УСРР (Укрнауки) та Харківського Медичного Інституту. Видання фінансувалося централізовано, коштом Укрголовнауки.

Серед найбільш дієвих секцій Харківського Наукового Товариства виокремлювалась Медична Секція, завдання якої полягало у сприянні розвитку та поширенню української медично-наукової літератури. Бюро Секції від самого початку своєї діяльності домагалось створення власного друкованого органу. Ним і став журнал «Український медичний архів». Це один з перших провідних медичних часописів на теренах України, який у 20-ті роки ХХ ст. видавався українською мовою. Вчені, які створювали цей журнал, були впевнені, що в Україні «він стане за могутнього провідника дослідницьких праць», а також матиме культурно-історичне, державно-політичне значення... «сприятиме розвиткові й зміцненню української мови в медичній науці і допомагатиме лікарям засвоювати наукову українську мову» [5].

⁴ Український медичний архів = Ukrainisches Medizinisches Archiv / Всеукраїнський інститут експериментальної медицини імені І. І. Мечникова (Київ), Харківське Наукове Товариство, Медична секція, Інститут експериментальної медицини та біології ім. І. Мечникова, Харківський медичний інститут, Народний комісаріат охорони здоров'я УСРР. Харків : ДВОУ Медвидав, 1927–1933.

За постановою Вченої Ради Медичної Секції «Українському медичному архівові» було надано постійну емблему на честь великого вітчизняного вченого, професора Іллі Мечникова – медальйон з портретом ученого розміщено на обкладинці журналу [11].

«Український медичний архів» виходив раз на 2–3 місяці у вигляді товстих книжок – зошитів. Його шпальти були заповнені солідними науковими дослідженнями, численними ілюстраціями. Ілюстрації, що супроводжували кожен статтю УМА, виокремлювали його з маси українських науково-медичних журналів. Він займав провідне місце в експериментальній, клінічній та профілактичній медицині. Його статті вирізнялися оригінальністю, ґрунтовністю, їх обсяг вимірювався не сторінками, а друкованими аркушами. Виходив з друку у формі зошитів, які утворювали окремих том видання за кожен рік: 1927–1928 рр. – 3 зошити; 1929 р. – 1 зошит; 1930 р. – 2 зошити; 1931 р. – 3 зошити; 1932 р. – 4 зошити.

Назва, зміст журналу подавалися українською і німецькою мовами. Статті готувалися з різних галузей теоретичної, практичної медицини. Значне місце відводилося також для аналітичних оглядів та інформаційних матеріалів, що сприяли розвитку науково-дослідницької медицини в Україні. На шпальтах УМА друкувалися докладні автореферати німецькою мовою всіх його оригінальних статей, які готували самі автори. Отож, німецька мова давала можливість закордонним читачам знайомитися з досягненнями української медичної науки.

Редакція «Українського медичного архіву» мала такі відділи: морфології, фізіології, гігієни та бактеріології, внутрішньої медицини, хірургії, офтальмології, акушерства та гінекології, неврології та психіатрії, педіатрії; відділ недуг вуха, горла, носа; дерматології та венерології. Журнал віддавав перевагу оригінальним статтям науковців, що вирізнялися новизною, актуальністю. Інколи з'являлися матеріали, автори яких торкалися досить рідкісних, але цікавих тем: географічної, расової та національної патології, будови людського черепа, новоотворів сечового міхура, актиномікозу мозку, флегмонозного гастриту тощо. В розділі «Наукове життя» розміщувалися аналітичні огляди з різних питань медичної галузі, постійно друкувалися рецензії на українські, союзні та закордонні видання, звіти українських науково-дослідних установ, інформація про докторські дисертації, оголошення про вихід у світ наукових медичних праць. Все це підвищувало інтерес медичної громади, пересічних читачів до видання.

До складу редколегії журналу входили як дослідники-початківці, такі відомі вчені, заслужений професор В. Рубашкін (голова видання), професор М. Мельников-Разведенков (заступник голови), професор О. Гейманович, лікарі Г. Радченко, І. Холодний. Секретар редакції – лікар Іл. Петренко. До редагування матеріалів часто запрошувалися фахівці з інших союзних республік. Посади редакторів відділів, як правило, обіймали завідувачі науково-дослідних інститутів та кафедр Укрнауки, а також керівники наукових установ, вони входили до видавничої спілки журналу [11].

На сторінках УМА оприлюднювали результати своїх наукових досліджень відомі українські вчені з різних галузей медицини (М. Мельников-Разведенков, В. Рубашкін, І. Холодний, О. Палладін, В. Воробйов, М. Білоусів, В. Шамів, С. Златогорів та ін.). Журнал розповсюджувався в найширших лікарських колах України та Союзу, він доходив до перефірійного лікаря, служив утвердженню «принципів профілактичної, радянської медицини та діалектичного матеріалізму, а разом з тим розвитку Української культури та оздоровленню життя працюючих» [5].

Однак, у кінці 1920-х років часопис втрачає не тільки свою аудиторію, а й більшість свого авторського активу. Він дедалі більше нагадував збірник традиційних академічних статей, які не вирізнялися своєю актуальністю. З огляду на це, влада перетворює УМА на орган науково-дослідних інститутів НКЗ і теоретичних кафедр медінститутів. Перед ним постають нові завдання. Журнал повинен був «тримати чітку лінію класової приналежності, партійності в медичній науці, стати методологічним і методичним центром наукової роботи і готування кадрів у царині теоретичної й експериментальної медицини» [6].

У 1933 р., за постановою Управління Науки Наркомздорів'я, часопис стає збірником праць Всеукраїнського інституту експериментальної медицини імені І. І. Мечникова та інститутів експериментальної медицини НКОЗ УСРР. «Праці Всеукраїнського інституту експериментальної медицини імені І. І. Мечникова»⁵ виходили упродовж 1934–[1936] рр. у Харкові. Видання досить оперативно сформувало навколо себе потужний авторський колектив, переважно з представників теоретичної медицини.

Основу номерів становили оригінальні статті науковців. У розділі «Наукове життя» читачів інформували про новини зарубіжної медицини, про з'їзди, наради медиків-науковців України. Тут подавалися також рецензії, бібліографії, оголошення про вихід у світ наукових медичних видань.

Редакційна колегія складалася з відомих вітчизняних вчених: Д. О. Альперн (1894–1968) (патофізіолог, доктор медичних наук, професор), Т. Ас (професор), М. Білоусов (фізіолог й гістолог, заслужений професор Харківського університету), В. П. Воробйов (1876–1937) (заслужений професор, зав. кафедри Харківського медичного інституту, з 1927р. науковий керівник Українського інституту експериментальної медицини), Д. Гринев (професор), Г. Земан (професор), М. Мельников-Разведенков (академік) та ін.

Праці в основному висвітлювали проблеми теоретичної медицини. У статтях йшлося, зокрема, про біологічні особливості людини як істоти соціальної, подавалися різні методики, описувалися наукові експерименти у цій галузі. Автори публікацій обговорювали необхідність активного використання технічних

⁵ Праці Всеукраїнського інституту експериментальної медицини імені І. І. Мечникова / Всеукраїнський інститут експериментальної медицини імені І. І. Мечникова, Харківське Наукове Товариство, Медична секція, Інститут експериментальної медицини та біології ім. І. Мечникова, Харківський медичний інститут, Народний комісаріат охорони здоров'я УССР (Харків). Харків : ДВОУ Медвидав, 1927–[1936].

та наукових досягнень зарубіжної медицини. Приділялась велика увага технічному оновленню устаткування наукових лабораторій в Україні, питанням конструювання та виробництва сучасної медичної апаратури, інструментів. По-суті цей збірник був методологічним, науково-методичним центром наукової роботи, який консолідував зусилля фахівців на розроблення інноваційних проєктів у галузі теоретичної та експериментальної медицини, на доведення їх результатів до широких медичних кіл. Редакція зверталася до інститутів, дослідницьких лабораторій, опорних пунктів, окремих науковців з пропозиціями використовувати шпальти

Праці, для публікації результатів своїх досліджень, обміну набутим досвідом.

Отже, є всі підстави стверджувати: «Український медичний архів» зробив вагомий внесок у вітчизняну медичну науку, у розповсюдження та популяризацію медичних знань серед науковців, широких верств населення країни.

Вивчення української медичної преси з фондів НБУВ передбачає не тільки її науково-інформаційне, джерелознавче опрацювання. Медична періодика, а це десятки тисяч номерів (випусків) журналів, збірників, бюлетенів, вісників тощо, є важливим бібліографічним об'єктом. Особливо ретельного дослідження потребують медичні журнали 1920–1930-х років. На жаль, на сьогодні доступ користувачів до цього унікального ресурсу здійснюється переважно через традиційний (картковий) каталог. Ще й досі великий масив медичної періодики не потрапив до електронного каталогу. Хоча вже давно назріла потреба опрацювання і внесення всієї інформації про українські медичні видання цих років до електронної бази НБУВ. На часі й питання оцифрування означеного ресурсу.

Висновки. Звісно, медичних журналів у книгосховищах Бібліотеки набагато більше, але презентувати їх усі в рамках невеликої статті неможливо. В публікації проаналізовані видання, які пройшли повну звірку *de visu* з основним книгосховищем та картковими каталогами. Ці видання є особливо цінними, а у багатьох випадках єдиним джерелом для вивчення історії української медицини, з'ясування усіх обставин, проблем становлення «семашківської» системи охорони здоров'я в країні.

Медична преса 1920–1930-х років знайомила лікарів, середній медичний персонал з новими методами профілактики, діагностики, лікування хвороб, допомагала розв'язувати нагальні проблеми у сфері охорони здоров'я. Вона інформувала читачів про стан здоров'я населення, його залежність від умов життя та інших соціальних і біологічних чинників, висвітлювала діяльність закладів охорони здоров'я, досягнення і недоліки в організації медичної допомоги, поширювала санітарну просвіту серед широких мас населення, друкувала поради щодо збереження і зміцнення здоров'я людей.

Комплексне розкриття потенціалу медичної періодики як багатоаспектного історичного джерела передбачає не тільки її науково-інформаційний опис, а й

бібліотечно-бібліографічне опрацювання, детальну фіксацію, докладне атрибування, створення бібліотечно-інформаційних ресурсів як традиційного, так і електронного типів.

Список бібліографічних посилань

1. Альтман А. Наши горизонты в профработе. *Киевский медсанработник*. 1922. № 1. С. 2–4.
2. Биховський Г. Б. К постановке рентгенодиагностики в Киеве. *Київський медичний журнал*. 1930. № 3–4. С. 33–36.
3. Богатирчук Ф. П. До питання про складання рентгенологічного діагнозу. *Київський медичний журнал*. 1930. № 3–4. С. 36–42.
4. Богатирчук Ф. П. Рентгеноскопический симптом Вебера при начальных карциномах пищевода. *Київський медичний журнал*. 1929. № 4. С. 11–16.
5. Від редакції. *Український медичний архів*. 1928. Т. 3. С. 2–3.
6. Задонська О. По-новому працювати. *Український медичний архів*. 1932. Т. 8. № 1–2. 240 с.
7. Коцур Н. І. Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні: шлях крізь епохи і соціальні потрясіння (друга половина ХІХ – 20-ті рр. ХХ століття) : монографія. Корсунь-Шевченківський, 2011. 726 с.
8. Коцур Н. І. Науково-практичні аспекти гігієни та епідеміології на сторінках періодичних видань (друга половина ХІХ – початок ХХ ст. *Переяславський літопис*. Вип. 11. 2017. С. 91–99.
9. Кронтовский А. А., Гах И. В. О применении метода тканевых культур для изучения сыпнотифозного Virus'a. *Киевский медицинский журнал*. 1922. № 1. С. 34–39.
10. Левит М. М., Мультановский М. П. и др. Медицинская периодическая печать. *Большая медицинская энциклопедия*. Москва : Советская энциклопедия, 1980. Т. 14. С. 377–402.
11. Медична секція Харківського наукового Товариства. *Український медичний архів*. 1927. Т. 1. № 1. С. 183–190.
12. Плющ В. Медична преса в Україні. *Матеріали до історії української медицини*. Нью-Йорк; Мюнхен, 1995. Т. 1. С. 161–169.
13. Робак І. Ю., Демочко Г. Л. М. Г. Гуревич і журнал «Профілактична медицина». *Актуальні питання соціальної медицини, організації та економіки охорони здоров'я в Україні (до 125-річчя з дня народження М. Г. Гуревича)* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 16 березня 2016 р.). Харків, 2016. С. 99–101.
14. Романюк М. М. Українське пресознавство на порозі ХХІ століття. Львів, 2000. 110 с.
15. Садівничий В. Перші україномовні спеціалізовані медичні журнали Наддніпрянської України: проблемно-тематичні аспекти). *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. 2014. Вип. 39. С. 303–310.
16. Садівничий В. А. Соціокомунікативні параметри медичної преси підросійської України (середина ХІХ – початок ХХ ст.) *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. Т. 56. С. 377–383.
17. Стражеско Н. Д. К вопросу о прободении желчного пузыря в свободную брюшную полость при желчнокаменной болезни и о показаниях к операции при ней. *Киевский медицинский журнал*. 1922. № 3–5. С. 3–6.
18. Стражеско Н. Д. Проблема ревматизма. *Київський медичний журнал*. 1930. № 3–4. С. 3–26.
19. Удінцов Ф. А. Основні принципи лікування хронічного ревматизму. *Київський медичний журнал*. 1930. № 3–4. С. 26–32.
20. Хорош И. Д. Развитие санитарного дела в условиях земской медицины на Украине. Киев : Гос. мед. изд-во УССР, 1962. 65 с.
21. Ціборовський О. М. На варті здоров'я: історія становлення соціальної медицини і охорони громадського здоров'я в Україні : монографія. Київ : Факт, 2010. 430 с.
22. Ціборовський О. М. Наукове і практичне значення досліджень з історії української медицини. *Україна. Здоров'я нації*. 2012. № 1(21). С. 168–173.

References

1. Altman, A. (1922). Nashy gorizonty v profrabote [Our horizons in professional work]. *Kievskii Medsanrobotnik*, 1, 2-4. [In Russian].
2. Bikhovskii, H. B. (1930). K postanovke rentgenodiagnostiki v Kieve [To the statement of rentgenodiagnosics in Kiev]. *Kyivskiy Medychnyi Zhurnal*, 3-4, 33-36. [In Russian].
3. Bohatyrychuk, F. (1930). Do pytannia pro skladannia renthenolichnoho diahnozu [On the question of making an rentgenodiagnosics]. *Kyivskiy Medychnyi Zhurnal*, 3-4, 36-42. [In Ukrainian].
4. Bogatyrychuk, F. (1929). Rentgenoskopicheskii simptom Vebera pri nachalnykh kartcionomakh pishchevoda [Rentgenoscopic symptom Weber's at initial carcinomas]. *Kyivskiy Medychnyi Zhurnal*, 4, 11-16. [In Russian].
5. (1928). Vid redaktsii [From the editorial board]. *Ukrainskyi Medychnyi Arkhiv*, 3, 2-3. [In Ukrainian].
6. Zadonska, O. (1932). Po-novomu pratsiuvaty [In a new way pratsyuvati]. *Ukrainskyi Medychnyi Arkhiv*, 1-2, 240. [In Ukrainian].
7. Kotsur, N. (2011). Stanovlennia i rozvytok hihienichnoi nauky v Ukraini: shliakh kriz epokhy i sotsialni potriasinnia (druga polovyna XIX – 20-i rr. XX stolittia): monohrafiia [Establishment and Development of Hygiene as a Science in Ukraine: History through Different Periods and Social Changes (second part of XIX century – 1920 s: monograph)]. Korsun-Shevchenkivskiy, Ukraine. [In Ukrainian].
8. Kotsur, N. (2017). Naukovo-praktychni aspekty hihieny ta epidemiolohii na storinkakh periodychnykh vydan (druga polovyna XIX – pochatok XX st. [Scientific and organizational aspects of hygiene and epidemiology on the pages of periodicals (second half of the 19th – early 20th centuries)]. *Pereiaslavskiy Litopys*, 11, 91-99. [In Ukrainian].
9. Krontovskii, A., & Gakh, I. (1922). O primenenii metoda tkanevykh kultur dlia izucheniiia sypnotifoznogo Virus'a [On the application of the tissue culture method for the study of typhus Virus'a]. *Kievskii Medicinskii Zhurnal*, 1, 34-39. [In Russian].
10. Levit, M., & Multanovskii, M. (etc.) (1980). Meditsinskaia periodicheskaia pechat [Medical periodicals]. In *Bolshaia meditsinskaia entsiklopediia*. (Vol. 14). Moscow, Russia: Sovetskaiia entsiklopediia. [In Russian].
11. (1927). Medychna seksiia Kharkivskoho naukovoho tovarystva [Medical section of Kharkiv Science Fellowship]. *Ukrainskyi Medychnyi Arkhiv*, 1, 183-190. [In Ukrainian].
12. Pliushch, V. (1995). Medychna presa v Ukraini. *Materialy do istorii ukrainskoi medytsyny* [The medical press in Ukraine. Materials to the history of Ukrainian medicine]. (Vol. 1). Niu-York; Miunkhen, USA. [In Ukrainian].
13. Robak, I., & Demochko, H. (2016, March). M. H. Hurevych i zhurnal "Profilaktychna medytsna" [M. G. Gurevich and the journal "Preventive Medicine"]. In *Aktualni pytannia sotsialnoi medytsyny, orhanizatsii ta ekonomiky okhorony zdorovia v Ukraini (do 125-richchia z dnia narodzhennia M. H. Hurevycha): material. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 16 bereznia 2016 r.)*. [Current issues of social medicine, organization and economics of health care in Ukraine (to the 125th anniversary of the birth of M. G. Gurevich. Proceedings of the International Scientific and Practice Conference] (pp. 99-101). Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].
14. Romaniuk, M. (2000). Ukrainske presoznavstvo na porozhi XXI stolittia [Ukrainian press studies on the threshold of the XXI century]. Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].
15. Sadvnychy, V. (2014). Pershi ukrainomovni spetsializovani medychni zhurnaly Naddniprianskoi Ukrainy: problemno-tematychni aspekty [The first Ukrainian specialized medical journals of the Dnieper Ukraine problem and thematic aspects]. *Visnyk Lvivskoho Universytetu: Seriia Zhurnalistyka*, 39, 303-310. [In Ukrainian].
16. Sadvnychy, V. (2014). Sotsiokomunikativni parametry medychnoi presy pidrosiiskoi Ukrainy (sередyna XIX – pochatok XX st. [Socio-communicative parameters of medical press of sub-Russian Ukraine (middle of XIX – beginning of XX century)]. *Naukovi Zapysky Instytutu Zhurnalistyky*, 56, 377-383. [In Ukrainian].
17. Strazhesko, N. (1922). K voprosu o probodenii zhelchnogo puzyria v svobodnuui briushnuui polost pri zhelchnokamennomu bolezni i o pokazaniakh k operatsii pri nei [On the issue of perforation of

the gallbladder into the free abdominal cavity in case of cholelithiasis and on the indications for surgery with it]. *Kievskii Meditsinskii Zhurnal*, 3-5, 3-6. [In Russian].

18. Strazhesko, N. (1930). Problema revmatizma [The problem of rheumatism] *Kyivskiyi Medychnyi Zhurnal*, 3-4, 3-26. [In Russian].

19. Udintsov, F. (1930). Osnovni pryntsyipy likuvannia khronichnoho revmatyzmu [Basic principles of treatment of chronic rheumatism]. *Kyivskiyi Medychnyi Zhurnal*, 3-4, 26-32. [In Ukrainian].

20. Khorosh, I. (1962). Razvitie sanitarnogo dela v usloviakh zemskoi meditsyny na Ukraine [The development of sanitary affairs in the conditions of zemstvo medicine in Ukraine]. Kiev, Ukraine: Gos. med. izd-vo USSR. [In Russian].

21. Tsiborovskyi, O. (2010). Na varti zdorovia: istoriia stanovlennia sotsialnoi medytsyny i okhrony hromadskoho zdorovia v Ukraini [On guard of health: the history of the formation of social medicine and public health in Ukraine]. Kyiv, Ukraine: Fakt. [In Ukrainian].

22. Tsiborovskyi, O. (2012). Naukove i praktychne znachennia doslidzhen z istorii ukrainskoi medytsyny [Scientific and practical importance of research on the history of Ukrainian medicine]. *Ukraina. Zdorovia Natsii*, 1 (21), 168-173. [In Ukrainian].

Olena Kosenko.

<https://orcid.org/0000-0002-7768-4733>,

Junior Researcher,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

**DOMESTIC MEDICAL PERIODIC PERIOD OF THE 1920-1930-S IN THE FUNDS
OF THE V. I. VERNADSKYI NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE**

The purpose of the article. To draw readers' attention to the unique collection of medical journals, to find out the state of library and bibliographic processing of this resource. **Research methodology.** In order to achieve the goal, the methods of analysis and synthesis, descriptive, content analysis and historical were used. **Scientific novelty.** Features of origin, development, tasks and functioning of a number of Ukrainian medical editions are considered. These are «Kievskiyi medsanrobotnik», «Kyivskiyi medychnyi zhurnal», «Ukrainskya medichnya archiv». The analysis of the specified magazines on the maintenance, the quantitative characteristic, language, a thematic direction, a place of the edition, periodicity, etc. is carried out. **Conclusions.** It is stated that significant Ukrainian medical publications were a convenient platform for medical professionals, well-known domestic scientists to publish the results of their research in various fields of medicine, the diversity of unique material, their importance as an indispensable source in the history of Ukrainian medicine in general. Based on our research and analysis, they have made a significant contribution to the dissemination and promotion of medical knowledge among the general population. Emphasis is placed on the need for careful library and bibliographic processing of these resources.

К е у в о р д с: history of the Ukrainian medical press, printed medical journals of 1920–1930, attribution of medical periodicals, funds of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine periodicals.

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine

3, Holosiivskiyi ave., Kyiv, 03039, Ukraine

e-mail: kosenko@nbuv.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 22.09.2021 р.